

Зміст професійної

підготовки поліцейських у Російській імперії в кінці XIX – на початку XX століть

Н. В. Самандас

кандидат наук з державного управління, доцент кафедри суспільних наук Національної академії керівних кадрів культури та мистецтв

Розкрито зміст професійної підготовки поліцейських у Російській імперії в кінці XIX – на початку XX ст. Визначено характерні риси підготовки поліцейських у Російській імперії в кінці XIX – на початку XX ст.

Ключові слова: професійна освіта, професійна підготовка, початкова підготовка, профільна підготовка, управлінська підготовка, поліція.

Раскрыто содержание профессионального образования полицейских в Российской империи в конце XIX – начале XX в. Определены характерные черты подготовки полицейских в Российской империи в конце XIX – начале XX в.

Ключевые слова: профессиональное образование, профессиональная подготовка, начальная подготовка, профильная подготовка, управленческая подготовка, полиция.

Subject of professional education police officers in the Russian Empire in the late XIX – early XX centuries was opened. Specifications of the police training in the Russian Empire in the late XIX – early XX centuries were distinguished.

Keywords: professional education, training, basic training, profile training, management training, police.

Специфіка діяльності поліцейських підрозділів зумовлювала те, що офіцерському корпусу, особливо керівному складу, була необхідна базова спеціальна юридична освіта. Відсутність належного фінансування підготовки кадрів поліції стало основною причиною низького рівня професіоналізму у їх середовищі. Крім того, менталітет російського суспільства, враховуючи особливі історичні умови його розвитку, не був схильний до реальних кроків, що спрямовані на правовий всеобуч, аж до тридцятих років XIX ст.

Метою нашої статті є аналіз змісту професійної підготовки поліцейських у Російській імперії в кінці XIX – на початку XX ст.

У процесі дослідження змісту професійної підготовки поліцейських у Російській імперії в кінці XIX – на початку XX ст. були вивчені інтернет-джерела та роботи таких вітчизняних та зарубіжних вчених, як: О. Бандурка, В. Гвоздецький, Н. Волков, Є. Гіда, Б. Дункель, Р. Рябцев, В. Фукс, В. Черніков та ін.

Введення у 1864 році нових судових статутів призвело до значного дефіциту правознавців у Російській імперії. Нові судові статути вимагають від їх виконавців належного знання і розуміння, набутого не з букви закону, а зі школи, з того спільного накопиченого досвіду, що з'являється в результаті діяльності багатьох поколінь, зазначав член вищого законодавчого органу в імперії, сенатор, проф. К. П. Победоносцев [1, с. 169].

Статистика освітнього цензу чиновників МВС Російської імперії показує: з 1609 чоловік, що прийшли на службу з 1 листопада 1894 р. по 1 серпня 1895 р., вищу освіту мали 17% службовців, середню – 10,32%, нижчу – 72,68%. При цьому осіб, які не закінчили повітові училища, було 25,06% [2, с. 69].

Особливо низький освітній рівень був у нижчих поліцейських чинів. Більшість з них не мали навіть початкової освіти, хоча умови зарахування на найнижчу класну посаду (поліцейського наглядача) вимагали від кандидатів надання свідоцтва про закінчення чотирьох класів повітового училища або рівного йому навчального закладу. Проблема низького професійного рівня поліцейських піднімалася та обговорювалася на сторінках офіційного видання МВС – тижневика «Вісник поліції». Зокрема, у № 29 за 1910 р. у публікації «Про школи для чинів поліції» акцентувалася увага на тому, що відсутність знань – це загальна поліцейська хронічна хвороба. Нею страждають як особи, які тільки прийшли на службу, так і досвідчені працівники [3, с. 706].

В умовах відсутності навчальних закладів для підготовки на посади класних і нижніх чинів назріла необхідність, щоб цим питанням зайнявся центральний орган. З цією метою у 1867 р. зусиллями МВС Російської імперії та Санкт-Петербурзької столичної поліції формується поліцейський резерв. Кандидати, зараховані в резерв, зобов'язані були пройти курс навчання від двох тижнів до одного місяця. Процес навчання чиновників на класні посади проходив окремо від підготовки поліцейських наглядачів та городових і відрізнявся більшою тривалістю та складністю програми. Кандидати на посади класних чинів повинні були зобов'язані вивчати: Статут про попередження і припинення злочинів; Статут кримінального судочинства; Ухвалу про покарання; Статут про покарання, що накладаються мировими суддями; Статут казенного управління і статути благоустрою та благочинства; обов'язкові постанови, видані градоначальником, міською думою, земськими зборами і т. п.; всі накази градоначаль-

ника, починаючи з 1866 р.; дільничне діловодство; правила про облік запасних нижніх чинів; практичні прийоми по виявленню злочинів та правопорушень; антропометрію [4, с. 262].

Окремо слід сказати про технічне забезпечення необхідними для підготовки до поліцейської служби навчальними посібниками і моделями. Зокрема, резерв мав клас, обладнаний приладами для фотографування. Крім того, під керівництвом начальника резерву та безпосередньої участі Санкт-Петербурзького градоначальника були розроблені й активно використовувалися при навчанні різні керівництва, посібник для підготовки на класні посади та дільничних; інструкція околочним; інструкція чинам кінно-поліцейської варті; керівництво для підготовки на посаду городского; посібник для класних чинів Санкт-Петербурзької столичної поліції при заняттях з городовими, які несуть службу на дільницях; інструкція для самооборони чинів поліції; інструкція чинам рот Санкт-Петербурзької столичної поліції; пам'ятна книжка городского.

Курс навчання закінчувався іспитом, що приймала особлива екзаменаційна комісія під головуванням помічника градоначальника. Крім останнього, до неї входили поліцейстер, начальник резерву і два пристава. Після успішного проходження випробування, за поданням градоначальника, кандидати зараховувалися в резерв класних і нижніх чинів, по мірі появи вакансій поповнювали поліцейські підрозділи.

Слід також звернути увагу на організацію внутрішнього розпорядку, що визначався особливою інструкцією, та на створення належних побутових умов для особового складу резерву. У казармах, де розміщувалися слухачі, були спеціально обладнані приміщення для занять різними видами спорту: гімнастикою, фехту-

ванням, був навіть більярдний зал. Для віруючих було відкрито кімнату з предметами релігійного культу. Резерв мав простору їдальню з автономною хлібопекарнею, буфетом і лавкою з різними товарами, що необхідні для повсякденного життя поліцейського.

До 1911 року особливі школи для підготовки урядників діяли в чотирнадцяти губерніях: Архангельській, Бессарабській, Володимирській, Воронежській, Гродненській, Костромській, Курляндській, Новгородській, Пермській, Псковській, Самарській, Саратовській, Ставропольській, Уфимській. Всі вони були об'єднані однією спільною метою – організувати навчання та випустити професіоналів для заміщення посад урядників у поліцейських підрозділах губерній. Залежно від обсягу учбової програми, ступеня загальноосвітнього рівня слухачів, курс навчання в різних школах тривав від півтора до шести місяців.

Найбільш оптимальною і такою, що відображала всі питання, які необхідно було б знати поліцейським урядникам, була визнана програма, складена Санкт-Петербурзьким прокурором О. Г. Фрейнатом. Вона передбачала вивчення обов'язків поліції по кримінальних справах (загальні відомості про законодавство; проведення дізнання; дії поліції по справах, що розглядаються мировими суддями; порядок проведення дізнання по справах, що розглядаються загальними судами на місцях; дії по справах, що мають особливий порядок провадження, розкривала поняття злочину і відповідальності, надавала відомості про найбільш тяжкі та часто здійснювані злочини [5, с. 92-98]. У 1913 році МВС затвердило єдину програму для шкіл і курсів щодо підготовки поліцейських урядників.

Однією з найстаріших шкіл підготовки урядників була Архангельська. Вона

відкрилася у 1889 р., згідно з циркулярним розпорядженням міністра внутрішніх справ від 28 липня 1887 р. № 3153, з терміном навчання – два місяці. Ініціатива губернських правлінь зіграла вирішальну роль в організації поліцейських шкіл для урядників, що були відкриті: у 1908 р. – у Самарі, Новгороді, Володимирі, Ревелі; у 1909 р. – в Естляндській губернії, Воронежі, Смоленську; у 1910 р. – у Кам'янець-Подільському, Костромі; у 1911 р. – у Вологді, Полтаві; у 1912 р. – в Орлі; у 1913 р. – у Сарапулі, Мінську, Катеринославі, Оренбурзі; у 1914 р. – у Вітебську.

Відбір кандидатів на навчання здійснювався повітовими та міськими поліцейськими формуваннями. У той же час, за наявності вакансій, дозволялося вступати до шкіл і цивільним особам. Так, у Полтавську школу урядників мали право на зарахування особи з числа запасних нижніх чинів, які пройшли дійсну військову службу у військах, не старше тридцяти років. До проведення занять залучалися не тільки високі поліцейські чини, а й цивільні фахівці різних галузей знань, прокурори, радники губернських правлінь, ветеринари, лікарі та їх помічники, інженери. Така зацікавленість у залученні цих посадових осіб обумовлювалася широким колом навчальних дисциплін, які викладалися у школах урядників.

Курс навчання у всіх школах закінчувався складанням випускних іспитів. Важливість цих іспитів підтверджується тим фактом, що у його проведенні брали участь губернатор або віце-губернатор, представники прокуратури, високі поліцейські чини, завідувач школою.

Про якість навчання свідчив факт успішного проходження випробувань. Відмінні та добрі результати показувала більшість слухачів. Так, наприклад, з часу утворення школи у Новгороді (2 травня

1908 р.) до 1910 р. її успішно закінчили 106 осіб [6, с. 344].

Слід зазначити, що у деяких школах завершальна частина навчання мала кілька етапів, що безумовно підвищувало якість професійної підготовки. Так, у Воронежській школі урядників після закінчення навчального циклу проводились комплексні навчання щодо захоплення уявної зграї грабіжників. Потім проводився стройовий огляд та починалися екзамени з пройдених дисциплін. Випускники показували, в основному, відмінні та добрі результати. Особи, які успішно закінчили курс школи урядників, направлялися у розпорядження станових приставів, призначалися кінними вартовими та помічниками урядників, а після появи вакансії – обіймали посади урядників у повітовій поліцейській варті.

Умови прийому до Віленської школи вартових були такі: особи, які бажали служити в повітовій поліцейській варті, повинні були пройти курс навчання у вищевказаній школі, при цьому витримати два іспити – вступний і випускний. Для зарахування до цього навчального закладу кандидат подавав прохання на ім'я губернатора.

Кандидат на навчання повинен був мати вік від двадцяти п'яти до сорока років і російське громадянство. Переважним правом прийому користувалися нижні військові чини, звільнені в запас, або які вийшли у відставку, православні. Додатковою умовою був достатній зріст і представницька зовнішність, а як обов'язкова умова – наявність міцної статури. Тому кандидати проходили медичний огляд. Особи, які мали свідоцтва на звання урядника чи околочного, повинні були підтвердити його при вступі. Крім того, кандидати брали довідки за місцями їх колишньої роботи і проживання. Всі особи, які відповідали перерахованим вище вимогам та склали вступ-

ний іспит, зараховувалися до школи і давали підписку про зобов'язання по закінченні школи прослужити не менше року в повітовій поліцейській варті Віленської губернії, а також у тому, що будуть беззаперечно підкорятися всім встановленим правилам школи і виконувати всі накази протягом проходження курсу.

Програма вступного іспиту включала в себе перевірку вміння вільно читати текст, диктант, розв'язання арифметичних завдань.

Курс школи був нетривалим, всього шість тижнів, на які випадало 30-32 навчальних днів. Викладання здійснювалося згідно з розкладом і кількістю годин, визначених на кожен предмет, відповідно до циркуляра міністра внутрішніх справ від 28 липня 1887 р. № 3153. Програма навчання передбачала сто п'ятдесят лекційних годин і самостійні щоденні заняття від чотирьох з половиною до шести годин, крім святкових днів.

Зміст навчання включав: вивчення законів, статутів казенних управлінь, спеціальні поліцейські знання, фундаментальні знання (про державний устрій, про адміністративний устрій генерал-губернаторства, короткі статистичні дані про Віленську губернію тощо), стройові та практичні заняття.

Курс навчання в Віленській школі був напруженим, але плідним і щоденно супроводжувався практичною службою у складі міської поліції. Ось як описував один день перебування у цьому навчальному закладі для вартових пристав Б. Н. Дункель: підйом о шостій ранку, після чого ранкове прибирання та призначення нарядів на чергування і господарські роботи. З восьмої до дванадцятої години тривали класні заняття. З дванадцятої до чотирнадцятої години – обід і відпочинок. З чотирнадцятої до сімнадцятої години заняття гімнастикою, фехтуванням, вивчення револьвера і вог-

нева підготовка, різні практичні заходи під керівництвом завідувача школою. О дев'ятнадцятій годині щодня призначалися дві команди по десять чоловік кожна, які несли службу під керівництвом поліцейського урядника в двох міських театрах і входили до складу міської поліції. Решта вартових займалися самопідготовкою і лягали спати о десятій годині вечора [7, с. 8-21].

Як бачимо, зазначений розпорядок дня мав належно впливати на якість професійної підготовки поліцейських, поєднувати в собі здобуття теоретичних знань з практичним навчанням і службовою діяльністю.

Термін навчання у кожній школі поліцейської варті становив, зазвичай, не більше трьох місяців і закінчувався випускним іспитом. Особи, які показали високі результати у навчанні, нагороджувалися грошовими преміями, цінними подарунками. Після успішного складання іспиту випускники розподілялися у команди повітової поліцейської варті, де продовжували службу в якості старших вартових і були кандидатами на заміщення посад урядників.

У той же час, більшість осіб, які закінчили школу, прагнули залишити службу у поліцейській варті, оскільки їх, як високо розвинених осіб, охоче приймали до корпусу жандармів, на нижчі посади на залізниці, у лісову варту тощо. Причиною великої плінності кадрів був низький рівень матеріального забезпечення вартових, і виправити це було можливим лише шляхом кардинальних змін у галузі соціальної політики держави по відношенню до нижніх поліцейських чинів.

Особливого значення набували поліцейські курси для підготовки керівної ланки. Зокрема, за особистим розпорядженням міністра внутрішніх справ П. А. Столипіна у Санкт-Петербурзі були відкриті спеціальні двомісячні курси

по підготовці кандидатів на посади керівників розшуку, внаслідок прийняття у 1908 р. закону про створення у поліції розшукових відділень. У серпні того ж року до навчання приступило дев'яносто чоловік. Лекційні заняття перемешувалися з практичними. При підготовці використовувалися навчальні посібники західноєвропейських учених, навчальні програми інструкторських курсів австрійської, німецької, французької поліцій [2, с. 75-76]. Програма викладання акцентувала увагу на техніці та прийомах карного розшуку, методиці розслідування злочинів, передбачала наявність у слухачів знань з розшукової діяльності. По закінченні навчання майбутнім керівникам розшукових відділень для підготовки чинів поліції на місцях видавалися спеціальні посібники та матеріали, що містили практичні вказівки по техніці та прийомам кримінального розшуку.

Слід звернути увагу на процес практичного закріплення теоретичних знань, отриманих поліцейськими чинами в навчальних закладах. Практичній діяльності відводилося до половини навчального часу. Крім того, в якості закріплення пройденого матеріалу і діяльної підготовки до екзаменаційного випробування, в ряді шкіл мало місце проведення комплексного навчання, в якому брали участь всі випускники. Кандидати, що показували найкращі результати, мали переважне право на зайняття вакансій і подальше просування по службі.

Необхідно відзначити, що крім надання професійних спеціальних знань чиновникам, поліцейське відомство Російської імперії виявляло особливу турботу про стан їх фізичної підготовки. Відповідно до розпорядження Санкт-Петербурзького градоначальника, у листопаді 1911 р. були організовані курси для навчання нижніх чинів поліції прийомам самозахисту. Вперше його успіш-

но пройшли три околдочних наглядачі та двадцять шість городових [8, с. 430].

У Московському поліцейському резерві з 1909 р., за ініціативи градоначальника, вводяться заняття з навчання поліцейських чинів прийомам японського самозахисту «джіу-джитсу». Освоєння поліцейськими прийомів самозахисту відіграло позитивну роль при несенні ними служби. Крім того, у поліцейських організаціях проводилися змагання по всіх видах спортивних єдиноборств, що сприяло підвищенню серед службовців уваги до власної фізичної підготовки, що у свою чергу, зумовило поліпшення морального клімату в колективах та пропаганду здорового способу життя.

На необхідність створення системи поліцейських шкіл і курсів, підвідомчих МВС Російської імперії, об'єднаних під загальним керівництвом міністра внутрішніх справ, що мають єдину затверджену програму навчання, вказував законопроект «Про реформування поліції в імперії», розроблений в МВС у 1913 р. Директор Департаменту поліції С. П. Білецький аргументував це тим, що належне свідоме виконання обов'язків поліцейськими чинами вимагає наявності у них як загальноосвітньої підготовки, так і надання спеціальних знань. Відповідно до вимог, що висувалися, поліцейський був зобов'язаний правильно складати протоколи та оформляти інші службові документи, брати діяльну участь в охороні громадського порядку, попередженні, припиненні і розкритті злочинів та інших правопорушень, вміти ввічливо і тактовно поводитися з громадянами.

Підводячи підсумок аналізу змісту професійної підготовки кадрів поліції Російської імперії, необхідно відзначити, що цей період розвитку характеризується радикальними змінами, спрямованими на організацію поліцейських курсів і шкіл та якісну підготовку поліцейських.

Список використаної літератури

1. Фукс В. Я. Суд и полиция. – Ч. 1-2. – М., 1889. – 282 с.
2. Организация и деятельность органов внутренних дел Российской Федерации : Сб. норм. актов / Сост. Р. Н. Рябцев, отв. ред. В. В. Черников. – М. : Юрид. лит., 1994. – 374 с.
3. Вестник полиции. – 1907. – № 4. – 917 с.
4. Санкт-Петербургская столичная полиция и градоначальство. Краткий исторический очерк. – СПб., 1903. – 326 с.
5. Волков Н. Т. Подробные правила поступления (лиц всех сословий), программы испытаний, инструкции и другие сведения для самоподготовки на все городские и уездные полицейские должности (в том числе: исправников, уездных начальников, полицмейстеров, их помощников, приставов (городских и становых), помощников приставов (городских), околоточных и полицейских надзирателей, урядников, стражников, городских, жандармов и других полицейских служителей). – СПб., 1912. – 252 с.
6. Вестник полиции. – 1910. – № 13. – 1122 с.
7. Дункель Б. Н. Отчет о школе Виленской полицейской стражи. – Вильно, 1904. – 29 с.
8. Вестник полиции. – 1912. – № 18. – 1020 с.